

MİZAHIN SIRRI*

Yazan: Leonard FEINBERG

Çevirenler: Prof. Dr. Ali ÇELİK**

Dr. F.Gül ÖZYAZICIOĞLU KOÇSOY**

Mizah Kavramları

Son üç bin yıldan beri, yüzden fazla mizah kuramı ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları, örneğin, “hoş sürpriz” kuramı, geniş çapta kabul edilmiştir. Diğer teşhisler biraz tuhaftır. Örneğin Baude-laire, insanın, hayvanların yukarısında ama Tanrı'nın çok aşağısında olan durumundaki anormallikten keyif aldığını ileri sürer. Dr. Edmund Bergler, kişinin her güldüğünde, suçluluk duygusundan kaynaklanan, toplumdan öç alma gereksinimini ifade ettiğini vurgular. William Mc Dougall ise insanın, başkalarının ufak problemleriyle uğraşacak halleri olmadığını, bu yoğun sevgi taleplerinin insan için çok ağır olacağını dile getirir. Bu yüzden McDougall, Tanrı'nın bizlere içgüdüsel bir kahkaha mekanizması verdiğini ve bununla diğer insanların bu küçük sıkıntılarını, utançlarını ve talih-sizliklerini kendileri için hoşnutluğa çevirdiklerini söyler. McDougall'a göre, kahkaha her zaman “gülmezsek bizi hoşnutsuz edecek bir takım uyumsuzluk ve uygun olmayan bir şeylere” yöneliktir.

Mizah kuramlarını sınıflandıran hiçbir sistemin, hiç kimseyi tatmin edememesine rağmen, D.H. Monro, kuramların bir çoğunu makul bir biçimde gruplandıran bir düzenleme önerir. Profesör Monro, bütün belli başlı mizah açıklamalarının aşağıdaki başlıklar altında toplandığını belirtir: *Uyuşmazlık, Kısıtlamadan kurtulma, Dengesizlik ve Üstünlük*¹

Uyuşmazlık kuramı belki de en yaygın mizah açıklamasıdır. Belirli uy-

gunsuzluk, uyumsuzluk ve münasebet-sizliklerin eğlenceyle sonuçlandığı gerçeğine dayanır. Arthur Koestler'in, uyumsuzluk kuramına olan desteği, bütün mizahî durumların “şekil ve işlev, bütün ve parçanın” değişkenleri olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Koestler, her mizahî oyunun “işlev çarpıtılması” taşıdığını düşünür. Örneğin, Koestler garip kıyafetleri komik bulduğumuzu çünkü geleneksel kıyafetleri “giyenin işlevsel parçaları” olarak düşünme alışkanlığında olduğumuzu, bu yüzden de alışılmadık bir kıyafet parçasının, bizim dikkatimizi, “işlevsel olmayan yönleri”ne odaklandığını, böylelikle uyumsuz ve saçma olduğunu ileri sürer.

Uyuşmazlık kuramının bir başka temsilcisi olan Immanuel Kant, kahkahayı “gergin bir beklentinin aniden hiçe dönüşmesinden doğan “yapmacık” olarak tanımlamıştır. Örneğin, Dorothy Parker bir yazar hakkında şunları söyler: “O, çağların yazarıdır... dörtten sekize kadar”. Kant'ın ifadesi, mizahın her zaman gergin, baskıda kalmış bir beklentinin aniden hiçe dönüşmesi olmadığı gerçeği ile çelişir.

Abartma mizahı, okuyucuya umduğundan azını değil, fazlasını vererek işlev görür. Cebinden yüzlerce muz çıkararak palyaço, düzinelerce nesneyi saçan dolap, Marx Kardeşler, tesisatçılar, hizmetçi ve ziyaretçilerle dolu gemi kabinesi vs. umulandan daha fazla bir değişim sağlar.

Uyuşmazlık kuramının zaafi, kahkahaya yol açmayan bir takım uyumsuzluk örneklerini izah etmedeki başarısız-

* *The Secret of Humor*, Rodopi, Amsterdam, 1978

** KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

lıdır. Bu mizahla sonuçlanan yalnızca belli tür uyumsuzluktur; diğer türler korku, şok ve tiksinti uyandırır.

Teorilerin ikinci grubu olan “Baskıdan Kurtulma” fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki tür gerginlik içerir. Herbert Spencer fiziksel gerginliklerden kurtulmayı şöyle açıklamıştır: Komik bir fıkra veya eğlenceli bir durum bir beklenti oluşturur. Vücut gerilir, kan cilde akın eder v.s... ve duygu bir yerlere boşaltılmalıdır. Şakanın sonunda gözyaşı veya çığlık uygun olmayacağı için, kahkaha, baskıdan kurtulmanın hali hazırdaki tek aracıdır.

Spencer, mizahı fiziksel rahatlama ya dayalı olarak açıklamaya çalışmıştır. Ama baskıdan kurtulma kuramcılarının çoğu, mizahî sürecin, psikolojik baskılardan rahatlamayı içerir biçimde olduğunu iddia etmişlerdir. L.W. Kline, A. Penjon, John Dewey ve Freud gibi eski yazarlarla şimdi bu konudaki deneyleri yürüten psikologlar, mizahı, endişe, düşmanlık veya cinsel baskıdan kurtulma olarak açıklamaya çalışırlar.

Fakat, yeni yayımlanan *Mizahın Psikolojisi (The Psychology of Humor)* adlı antolojinin editörlerinden biri olan Paul McGhee, hiçbir uzlaşmanın olmadığını ve psikologların mizahı açıklayamadıklarını kabul eder. En etkili çağdaş psikologlardan biri olan Daniel E. Berlyne, hem Spencer’ın “fazla enerji” kavramını hem de Freudcular’ın “psişik enerjinin boşaltılması” kuramlarını reddeder. Berlyne’e göre sinir sisteminin nasıl çalıştığına dair bugünkü bilimiz Freudcu ve Spencerci açıklamaları geçersiz kılar.

Kuramların üçüncü grubu “Dengesizlik” başlığı altında toplanır. Bu kavrama göre, bir fıkrayı dinlediğimizde veya bir olaya tanık olduğumuzda, içimizde karşıt duygular mücadele ederse güleriz. Farklı gözlemciler bu süreçte farklı duygular belirlerler. Örneğin psikolog J. Y. T. Greig, bütün mizahın sevgi ve korku arasındaki çatışmaya dayalı olduğunu

söyler. Greig’e göre, yetişkinler arasındaki mizah dengesizliği, cinsel istek ve bu isteğin bastırılması arasındaki çatışmadan kaynaklanır.

On sekizinci yüzyılda James Beattie kahkahanın nedeninin “uygunluk ve uygun olmamanın karşı karşıya gelmesi” olduğunu iddia etmiştir. 1819’da William Hazlitt, gülünebilirin asıl öğelerinden birinin “bir duygunun diğerini itip kakması” “Diğerinin üzerine sıkışması” olduğunu ileri sürdü. Yakın geçmişte Danimarkalı psikolog Harold Hoffding, “Mizahta büyük ve küçüğü aynı anda hissederiz” diye yazdı. George Milner ise mizahın doğa ve kültür arasındaki (bir başka deyişle, aynı andaki arzular ile toplumsal olarak zorlayıcı kısıtlamalar arasında) sürekli mücadeleden kaynaklandığını söyler. Milner bunu şu şekilde açıklar: “Mizaha dayalı kahkaha, insanı otomatik olarak uyaran bir tür güvenlik mekanizmasıdır...hem kültür hem de doğa yönündeki güvenlik sınırının ötesine geçmeye çalışıldığında ve bu yüzden insanı dengesini kaybetme tehlikesine düştüğünde kendisi veya başkalarına dair bir şeyler gülünç olarak onu uyarcaktır.”²²

Dengesizlik kuramına olan itiraz şudur: Dengesizlik mizaha özellikle yol açmaz. Psikiyatristlerin isteksizce ama, mantıklı olarak iyi bildikleri gibi, dengesizlik, endişe, depresyon veya acıyla sonuçlanabilir. Ayrıca, iki bilim adamı arasında bile hiçbir zaman, birbirine zıt duyguların hangi kombinasyonlarının mizahî tepkiye yol açtığı konusunda bir mutabakat yoktur.

Belli başlı kuramların dördüncüsü “Üstünlük”tür. Thomas Hobbes, üstünlük kuramı konusunda çoğu zaman başvurulan yazar olduğundan, onun “Human Nature” İnsan Doğası adlı makalesinde ne söylediğine bakabiliriz:

“İnsanlar, içinde nükte veya şaka bile olmayan şanssızlıklara ve ahlâksızlıklara gülerler.... ayrıca insanlar, başkala-

rının zayıflıklarına da gülerler. Bu yüzden gülme isteğinin, başkalarının zayıflıklarıyla veya bizim önceki zayıflıklarımızla karşılaştırıldığında kendimizdeki üstünlüğü birdenbire fark etmekten kaynaklanan ani bir övünmeden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarabilirim.”

Plato, kahkahada her zaman birinin cehaleti, gururu veya iki yüzlülüğünü küçümseme ögesi bulunduğunu ima etmiştir. Aristo, üstüne gülünebilir nesneyi çirkin veya aşağı, “acı veya felâkete yol açmayan başarısızlık veya biçimsizlik türü” olarak belirlemiştir. Ludovici *Questiones Conviviales* inde Plutarch’ın bahsettiği güldürü nedenlerinin neredeyse hepsinin “fiziksel veya ahlâki kusurları gösterdiğini” gözlemlemiştir. Henri Bergson ise kahkahada “komşumuzu küçük düşürmek için açıkça bir niyet ve böylelikle onu düzeltme niyeti” olduğu sonucuna varmıştır.

Mizahtaki saldırgan öge, belirli özel şartlarda geleneksel olarak “üstünlük” duygusu biçiminde tanımlanmıştır. Ama bu şartlar, Albert Rapp’ın bir düşmanı yenmiş olmaktan doğan tatmin hissi anlamındaki “kırbaçlayan kahkaha” sından, Anthony Ludovici’nin, topluma, gülünen kişiden daha başarılı biçimde uyum sağlamış olma zevki olan “üstün adaptasyon” una ve çocuğun yürümeye başlarken başarısız girişimlerine sevgi dolu gülmelere kadar değişen geniş bir alana yayılmıştır. Kahkahanın büyük bir bölümü gerçekten bu üstünlük duygusuna dayalıdır.

Örneğin Ashley Montague, *Küfretmenin Anatomisi* [*The Anatomy of Swearing*] adlı kitabında, ilkel kabilelerden gelişmiş medeniyetlere kadar bütün insanların kurbanlarına içtenlikle güldüğünü göstermiştir. Almanya’da en çok tutulan güldürü ustası uzun zamandan beri, eşek şakaları yapmaktan sadistçe bir zevk alan ve etraflarındaki herkes için hayatı çekilmez yapan Max ve Moritz adlı iki çocuğun maceralarını anla-

tan Wilhelm Busch’dur. Bu sürecin karşı ucunda *The New Yorker*’ın kapağında Eustece Tilley’in yüzü doğru bir biçimde Amerika’nın en gelişmiş mizah dergisinin kendine güvenini ve sözde lütfunu yansıtır.

Üstünlük kuramına açık bir itiraz, üstünlüğün yalnız başına komik olmadığı gerçeğidir. İşverenler işçilerine, subaylar askerlerine karşı kendilerini üstün hissederler. Ama bu duyguda eğlenendirici olan hiçbir şey yoktur. Daha önceki bütün üstünlük kuramları, üstünlüğe ek olarak, bir durumun komik olmadan önce hangi parçanın var olması gerektiğini açıklamada başarısız olmuştur.

Benim mizah açıklamalarım “üstünlük” başlığı altında toplanıyor. Bu yaklaşımın diğer değişkenleri Alay, Düşmanlık ve Üstün Uyumu gibi isimler kullanmışlardır. Benim terimim, ânında bazılarını sinirlendirip bazılarını rahatsız ettiği için, esef uyandıran bir terminoloji seçimi olan neşeli-oyuncu saldırganlıktır. Fakat, saldırganlık kelimesinin hoş olmayan bir çağrışımı olmasına rağmen, mizahın kaynağını açıklamakta başka herhangi bir İngilizce kelimeden daha yakın olmaktadır.

Disraeli, Parlamento’ya ilk defa seçildiğinde Tory Partisinin Lord’lar Kamarası başkanı Lyndhurst, ona şu tavsiyede bulundu: “Saldırıya sitemle cevap vermek dışında kendini asla popüler bir topluluğun önünde savunma. Dinleyiciler *saldırının verdiği keyifle*, önceki suçlamayı unutacaklardır.”³(İtalik kısım Feinberg’e aittir)

Lyndhurst, hayat boyu süren siyasi bir tecrübeyle konuşuyordu. İster içten gelen veya kültürel olarak şartlanmış olsun, ister evrensel veya bölgesel, isterse herkeste gelişmemiş olan veya bazılarında bulunsun, saldırının mahiyetiyle ilgili olarak uzmanlar arasında fikir birliği yoktur. Ama amacımız için, bu karşıtlıkları çözmek gerekli değildir. Bazen bireylerin saldırganlık gösterdiklerini söyle-

mek bunun her zaman mevcut olduğunu iddia etmek demek değildir. Ayrıca bunun baskın bir insan özelliği olduğunu da ima etmiyorum.

Söylediğim şey, ne zaman mizah varsa, onda, dilin şeklini bozmaktan doğan hafif memnuniyetten, küçük düşürücü bir eşek şakası seyretmeden doğan sinsiz zevke kadar değişen geniş bir spektrumda bir saldırı ögesinin bulunduğu. Burada, çoğu kişinin bazen saldırganlık gösterdiğini ve medeni toplumda saldırganlığın çoğunlukla baskı altında veya bilinç altında olduğunu söylemek yeterlidir. Bu, tatlı bir çocukla mınıklama oyunu oynama şeklindeki basit bir eğlencesiyle veya Don Rickles'in tatsız zalimliğiyle ifade edilebilir. Aslında saldırı, tek başına komik değildir. Oyunsallıkla yumuşatıldığında komik olur. Oyunsallık, saldırının karşısı olduğu için, bazı bilim adamları "Dengesizlik" üzerine dayalı mizah kuramları geliştirmişlerdir ve bunda da sınırlı anlamda haklıdır. bir kelime oyunundaki en az miktardan (*Küçük kuş beyinli, babasını niçin buzdolabına kilitledi? Çünkü soğuk bir gazoz istiyordu*) zekice bir hakaretteki saldırı ve oyunsallık arasındaki en yüksek tezada kadar (*İşte sana birkaç lira gidip bütün arkadaşlarına telefon aç*) mizahta her zaman bir dengesizlik unsuru vardır.

Bir çok insanın, mizahta yaşadıkları keyfin saldırganlıkla herhangi bir ilgisi olduğu hissiyle üzölmeleri sebebiyle, onların bu üzüntülerini hafifletmek gerekir. Mizah ustası saldırıyı oyunsu göstererek bunu yapar.

"Oyunsallık" ögesi mizahta zorunludur. Oyun fikrinde bir çok insan için hoş bir çağrışım vardır. Ayrıca, bir çok yetişkin için mizahtaki oyun kendi hayatlarındaki birkaç eğlenceli yönden birini oluşturmaktadır. Mizah ustası, Oyunsallığı saldırgan tutum veya saldırgan söz ile birleştirerek, tecrübeyi rahatsız edici olmaktan çok, eğlenceli hale dönüştürür.

Kendilerini medeni olarak nitelendiren toplumlarda, sözlü mizahtaki saldırı, genellikle dolaylıdır. Öyle ki, esprinin tadına varan kişiler, bir kişi veya bir fikre olan çirkin veya rahatsız edici bir saldırıya maruz kalmadıkları gibi, kendilerini sadist veya kaba görmek zorunda da kalmazlar. Saldırımı gizlemede çapraşıklığın derecesi, kabaca, bir kültürün başarıldığını iddia ettiği medeniyet seviyesiyle orantılı olarak artar görünür. Saldırganlığın gizlenmesi gerçekte iyilik yüzünden değil, uyum sağlamadan dolaylıdır. Medeni toplum, haklı çıkartılmamış saldırganlığı ifade etmenin uygun olmadığını savunur gibi görünür. Dolaylı saldırı, saldırganlığı kaldırmak için değil, onu gizlemek için sarf edilen ikiyüzlü bir çabadır.

İlkel bir kültürdeki yetişkin ve uygar bir kültürdeki çocuk için mizahı yok etmek için gerekli olan her şey, dolaysız saldırıdır. Basit küfür, cinselliğe veya müstehcen yazılara olan dolaysız referans gibi şeyler, çocuklara ve ilkelere komik gelir. Bir amatör, medeni bir toplumda mizah yaratmaya çalışıldığında genellikle hakaret, cinsellik veya müstehcen yazılarla saldırır. Fakat toplumun daha gelişmiş seviyedeki bireyleri, yüzeysel kibarlıktan fazla bir şey olmayan öğelerin bile daha değişik bir şekilde sunulmasını isterler: Hakaret zekice sunulur, cinsellik ima edilir, müstehcen yazılarda daha zarif bir anlatım aranır. Ama, medeni bir toplumda bile dolaysız saldırının büyük bölümü, gösterinin sırf çocukların izlemesine yönelikmiş gibi sunulduğu bir mizah biçiminde kabul edilir. Öyle ki, güldürünün kabahğı, palyaçoların zalimliği veya saldırgan davranış sahtedir. İlkel kişi dolaysız olarak, medeni kişi ise dolaylı olarak saldırısının keyfini çıkarır, ama, her ikisi de oyunsu saldırıdan hoşlanır.

Mizahta Saldırganlık

Mizahın bir tür düşmanlık üzerine dayalı olduğu fikri yeni değildir. En azın-

dan nükteyi “eğitilmiş küstahlık” olarak tanımlayan Aristo’ya kadar gider. Ama bu fikir, yeni neslin önceki kanıttan daha etkili olduğunu düşündüğü türden yeni kanıtlar eklenerek her bir nesil için yeniden ifade edilmelidir. Albert Rapp’ın 1951 ‘de *Nükte ve Mizahın Kaynağı (Origins of Wit and Humor)*’daki cesurca atımlarından sonra, kuramı destekler olarak düşünülebilecek bir yığın antropolojik, sosyolojik ve psikolojik kanıt ortaya çıkmıştır. Buna göre mizahın hepsi bir tür saldırganlığa dayanır.

Mizah yapma, mizah ustasının hiç de hoşuna giden bir iş değildir. Mizah yapanların, memnuniyetsizliklerini şaka biçiminde ifade eden mutsuz kişiler olduğu gerçeği, belirli mizah ustalarının biyografilerinde (meselâ, Mark Twain, Dorothy Parker, James Thurber), bir takım mizah ustalarının araştırmalarında (Brendan Gill’in *Here at the New Yorker*) ve mizah ustasının kişiliğiyle ilgili çalışmalarda (Leonard Feinberg’in *The Satirist*) fazlasıyla gösterilmiştir. Ama kahkahanın aynı zamanda saldırgan güdüyü tatmin ettiği fikri tartışmalıdır. “Onların” yani mizah ustalarının nörotik (sinir hastası) olduklarına inanmak kolaydır. Öte yandan “bizler” yani mizahın güler yüzlü ve sevgi dolu takdir edicilerinin güldüğümüzde bir tür düşmanlığı tatmin ediyor olduğumuzu mamız imâ etmemiz, ilk bakışta hem komik, hem hakaret edici görünmektedir.

Mizahın çoğunlukla bizim başkalarından kendimizi üstün hissetmemize izin vermesinden dolayı, “üstünlük” terimi bu bağlamda “saldırganlık”tan daha yakındır. Bu üstünlükte ılımlı memnuniyetten şiddetli kinciliğe kadar değişen bir saldırı ögesinin her zaman bulunduğunu daha sonra göstermeyi umuyorum. Ama şimdilik, trajedide karakterlerle birlikte acı çekip, komedide onlara güldüğümüz klişesini belirtmek yeterlidir. Bazen insanlarla beraber güldüğümüz doğrudur. Ama ne zaman bu olsa, aynı

anda biz bir başkasına veya bir başka şeye gülüyoruzdur.

Yalnızca başkalarına gülmekle kalmayız, her zaman onların eksikliklerine de güleriz. Bütün mizahın uyuşmazlığa dayalı olduğu kuramının savunucuları açık bir gerçeği göz ardı ederler: Güldüğümüz, her zaman bizden aşağı bir uyumsuzluktur. Güldüğümüz kişi normalden daha zeki olan değil, daha aptal olandır. Ama aslında aptal olmak kadar çok zeki olmak da uyumsuzluktur. Yine de, uyumsuz üstünlüğe gülmeyiz. İstatistiksel olarak bir gruptaki en yavaş kişi, en hızlı olan kadar uyumsuzdur. Ama biz yalnızca, işi ağırdan alan kişiye güleriz. Bir grubun en çirkin üyesi en çekici olanı kadar aykırıdır. Ama biz güzelliğin uyumsuzluğuna gülmeyiz. Eğlence uyandıran, uyumsuzluk değildir. Yalnızca hem kendimizden hem toplumumuzun normal kabul ettiği standartlardan aşağı olduğunu düşündüğümüz bizim için uyumsuzluktur. 18.yüzyılda İngiliz komedisinin en tutulan yazarı olan Richard Sheridan, *The School for Scandal*’da samimi bir şekilde, nüktenin eğlendirici olması için kötü niyetli –yerici olması gerektiğini belirtmiştir.

Mizahla sonuçlanan üstünlük, medeni olarak nitelendirdiğimiz toplumda her zaman saldırganlık, genellikle bilinçsiz saldırganlık içerir. Ama ilkel toplumlarda ve medeni toplumların çocuklarında kasıtlı saldırganlık çoğunlukla mizah oluşturmak için kullanılır ve ilkellerle çocuklar arasında görülen bu renkli aşağılama, çoğunlukla eğlence oluşturmak için gerekli olan şeyin tamamıdır. Burada, örneğin Gana köylülerinin son derece komik buldukları saf hakaret örnekleri vardır: “Yüzün, kabız birinin dışkılarından bir parça almışsın gibi görünüyor” “Beyaz bir adamın koltukaltı gibi pis kokuyorsun”. Ama medeni toplum genellikle düşmanlığın dolaylı olarak anlatılmasını, hakaretin kibarca yapılmasını ve saldırganlığın saygılı bir biçimde gösterilmesini ister.

Üstünlük şeklini aldığı anda, saldırganlığın tanınması yeterince kolaydır. İnsanlara, toplumsal olarak utandırıcı durumda olduklarında gülünür: Düşerler, limon kremalı pastayı kucaklarına düşürürler veya topluluk içinde pantolonlarını kaybederler. Yaygın olan bir başka mizah kaynağı cinselliktir. Daha sonra göreceğimiz gibi cinsel atfa bağlı şakalar bütün mizahın en güçlü tepkisini uyandırır. Jacob Levine bunu şu sözlerle açıklar: “Cinsellik ve saldırganlık mizahın ana konularıdır çünkü bunlar bir çok insan çatışması ve gerginliğinin ana kaynağıdır”.⁴ Cinselliğe atfın, saldırganlığın bir şekli olduğu ihtimalini düşünürsek -yine de bu, mizahî tepkiler uyandıran romantik aşk hakkındaki fıkralar değildir- o zaman bir başka büyük komik malzeme saldırganlık başlığı altında yer alır.

İncil'deki Kahkaha (Laughter in the Bible) 'da Webster şunu gözlemler: “Hz. İsa kahkahayı, dinleyicinin ilgisini çekmek için bir düzenek ve kabul edilmiş fikirler için saldırısında bir silah olarak kullandı.”⁵ İncil'deki mizahla ilgili kitap uzunluğunda bir başka çalışmada, Elton Trueblood Hz. İsa'nın nüktesinin saldırgan olduğunu -bunu tanımlamak için daha güzel bir kelime olan “maksatlı-amaçlı”yı seçmesine rağmen- kabul eder. Ama bu “amaç” her zaman, Hz. İsa'nın, insanların ve kurumların uygunsuz olduğunu düşündüğü davranışlarına yönelmişti. Matthew Yeni Ahit'te saldırgan mizahla ilgili açık örnekler gösterir:

Sonra valinin askerleri İsa'yı mahkemeye getirdiler ve bütün taburu onun önüne yığdılar. Onu soyundurup kırmızı bir elbise giydirdiler ve dikenlerden yapılmış bir taç öreerek kafasına koydular, sonra sağ eline bir kamış yerleştirdiler. Önüne çömelip “Selâm, Yahudilerin Kırak!” diyerek onunla alay ettiler. (Matthew 27: 27-30)

Ve geçenler başlarını sallayıp “Tapınağı yıkıp onu üç günde yapacak olan

sen, kendini kurtar! Eğer Tanrı'nın oğluyusan, haçtan aşağı in!” diyerek onunla alay ettiler. (Matthew 27:39,40)

Eski Ahit'te saldırgan mizah yok değildir. Ezekeil (23-32) bize şunları anlatır: “Üstüne gülünecek ve alay içinde kalacaksın.” Proverbs (1:22) şunu önerir. “Alay edenler, alaylarından ne kadar süre keyif alacaklar?” ve (17:5) “Fakirle alay eden yaratıcısına hakaret eder.” Her iki atasözündeki duygu takdire şayandır, ama eğer alay edenler ve küçümseyenler yoksa bunu ifade etmenin gereği yoktur. Jeremiah (20:7ff) benzer bir kederi ifade eder: “Gün boyunca gülünen biri oldum; herkes benimle alay ediyor.”

Sonuçta, iki Psalm ⁶ daha çok kanıt sunar:

.... “Ben, insanların dudak büktüğü, küçümseydiği bir solucanım, adam değil. Gören herkes benimle alay eder, ağzımı eğer, başımı sallar (Psalm 22: 6-7)

ve:

“Haklı olan görüp korkacak ve ona gülüp şunu söyleyecek:” “Tanrı'ya sığınmayan, zenginliğinin bolluğuna güvenen ve servetine dayanan adamı görün!” (Psalm 52: 6-7)

Psikologlar, saldırganlığı mizahın kaynağı olarak görme eğilimindedirler. Örneğin Dr. Walter Meyden bir röportajda şunları söylüyor: “Don Rickles, yetişkin seviyesine kadar yükseltelen çocuk mizahının tam bir örneğidir. Yetişkin dinleyicilerini düşmanlıklarından kurtarır. Düşmanlığı, toplumsal olarak kabul edilebilir bir yapıda açığa vurabilirler ki, bu da bir yüceltme şeklidir.

Röportajcı insanların niçin Rickles'a ihtiyaç duyduklarını sorduğunda ise Meyden: “Medeniyetin cilâsı en fazla 10.000 yıldır var. Bunun arkasında toplumsal organizasyonun hayvanî bir şekliyle, çoğunlukla hayvan seviyesinde yaşanmış bir milyon yıl orman yaşantısı var.” şeklinde cevap verdi.

Gershon Legman bu konuda şunu

söyler: “Mizah maskesi altında, toplumumuz herkes tarafından herkese karşı sonsuz saldırılara izin verir.” Dr. Martin Grotjahn ise klasik bir Freud kavramını dile getirir: “Kahkaha, iyi gizlenmiş bir şekilde, düşmanlığın aniden bırakılmasına dayalıdır”⁷ Dr. Grotjahn buna nörolojik desteğini de ekler:

“...Özellikle tümör ön lobda ise, beyin tümörü olan kişilerin kolay kahkahası; veya yayılan genel felcin belirli safhalarda kendini aşırı derecede zinde hissetme hali ve kolay gülme. Bunlar ego işlevlerinin eşleştiği ve saldırgan eğilimlerin fazla bir gözleme veya sansür olmaksızın kahkahaya yol açtığı organik şartlardır... Kahkahanın psikodinamiği geniş çapta, bir grup entelektüel yazarda olduğu gibi, bir grup sarhoş denizcide de aynıdır. Fark, saldırgan eğilimin bilinçaltından bilinç geçmek için gizlenme derecesinde yatar. Bu gizlenme organik beyin dümuru veya sarhoş olmaya bağlı olarak eşleşmiş ego işleviyle daha hassas olur.”⁸

Mizahtaki saldırganlığın çok erken gözükmesi, bir başka Freudcu psikoanalist Martha Wolfenstein tarafından da gözlenmiştir: “İsim takma, isim değiştirmenin ciddi bir saldırı veya şaka yoluyla açıklanabilen bir başka şeklidir. İsim takmada, kurban genellikle aşağılayıcı vücut işlevleri vurgulanarak (insanları köpek, domuz veya diğer kirli hayvanlar olarak isimlendirerek) veya anne-babasının uygunsuz cinsel faaliyetleriyle bağlantılı kurularak (piç) küçümsenir. Küçük çocuklarda yaygın bir isim takma şekli, saldırılan kişiyi vücutta üretilen şeylerle eşit tutar. Bu, dört yaşındakilerin sevilen kirli bir şakasıdır. Biri diğerine örneğin “Sen şekilsiz bir şeysin ”der. Toplumumuzda isimler üzerine böyle bir oyunun yetişkinler arasında son derece kaba görülmesi çocukların keyfine katkıda bulunur.”⁹

Freudcular’ın, mizahı saldırı şekli olarak açıkladıklarını gördük. Ama sal-

dırı kuramının bütün savunucuları Freudcu değildir. 1901 ‘de “Vahşilerin Kahkahası” (“Laughter of Savages”) adlı makalede James Sully, Doğu Afrika’da “bir köle içgüdüsel zevk çılgı atmadan asla bir şey kırmaz”¹⁰ diye iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Sully, modası geçmiş emperyalizminde şöyle devam eder: “Vahşiler oyunlarına şen saldırılar kattıkları için çocuklara benzerler... Medeniyet dışı bu insanlar hakkındaki bilgilerde hiçbir şey, eşek şakaları yapmak dahil, birbirlerini kızdırmaktan duydukları keyiften daha açık olarak ortaya çıkmaz”¹¹

Kızdırmaktan keyif alanlar yalnızca vahşiler değildir. Herkes bunu bilir ve psikologlar, Amerikan terimi “takılma”nın kapalı olarak bu faaliyetin genç doğasını tanıdığına işaret ederek bu konu hakkında uzun makaleler yazmışlardır. “Takılma” her zaman saldırganlığın boşaltılmasıdır.

Charles Darwin, insan kahkahasının çoğunlukla saldırgan olduğu ve gülmemenin belki de vahşi atalarımızın hırlamasından arta kalan bir iz olabileceği sonucuna varmıştır. Saldırganlığa karşı başka suçlamalar da ortaya çıkmaktadır. Bazen bunlar takdis edilmiş kurbanlara yöneliktir. Sydney Harris’e bakılacak olursa, örneğin palyaço, görüldüğü kadar sevimli değildir:

“Orta Çağ sarayından modern sirke gelene değin, geleneksel palyaço insanlığa karşı düşmanlık ruhunu besler. Arkadaşlarının kafalarına vurur, onları çiğner, onlara vurur, pantolonlarının içinde onları tekmeler ve sembolik olarak bütün yarışmayı kazanır. Toplumsal olarak gizli ve bu yüzden kabul edilebilir yönde insan saldırganlığının karanlık içini ortaya çıkarır.”¹²

Saygıdeğer karakterlerin utançlarının, bizi önemsiz kişilerin yenilgisinden daha çok memnun ettiği gerçeği uzun zamandan beri bilinmektedir. Ludovici bu durumu kısaca şöyle anlatır: “Düşen, ne kadar gururlu biriye o kadar çok güle-

riz”. “Düşen bir ata, bir çocuğa veya yaşlı bir kadına asla gülmeyiz.” “Ama bir çocuk, bir diğeri düştüğünde sırtabilir”.¹³

Mizahın doğası hakkında çoğu başarılı mizah ustasının yanlış bir fikri yoktur. Al Capp bir çok kere mizahın özünün insanın birbirine olan gayri insaniliğinin olduğunu belirtmiştir. Will Rogers ise şunu yazmıştır: “Bir başkasının başına geldiği sürece her şey komiktir.” Kültür seviyesi yüksek *New Yorker*, bireylerin zaafından millî politikaya kadar Amerikan hayatının bütün yönleriyle muzipçe dalga geçerek Amerika’daki en seçkin mizah dergisi oldu. Eserlerinin sık sık *The New Yorker*’da gözükmesi, iki yazarın konumlarını ortaya koymaktadır. James Thurber şunu der: “Sanırım mizah, aşağılayan, rahatsız eden hatta trajik olarak bilinen şeylere en yakının, en iyisidir.”¹⁴ S.J. Perelman ise çok daha iğneleyicidir: “Genel olarak konuşacak olursak, kibar mizaha inanmıyorum.... İnsan ağzından çıkan en utanç verici sözlerden biri Will Rogers’ın “Sevmediğim bir insana hiç rastlamadım” sözüdür.”¹⁵

Sevilen Amerikalı komedyenden birkaç söz bu sonucu daha da destekler. Rodney Dangerfield kendisi için, herkesin hakaret ettiği veya göz ardı ettiği bir adam imajı oluşturmuştur. Komik cümlesi şudur: “Hiç saygı görmüyorum”. Komik hitabını analiz ederken Dangerfield, komedisinin “Don Rickles’in tam karşısında” olduğunu açıklamıştır. Rickles’in komedisinde kısa oyunlarındaki kişilere ve dinleyicilerin bazılarına yönelmiş neredeyse tümüyle hakaretler vardır. Öte yandan hem Dangerfield, hem de Rickles’in komedisi saldırganlığa dayalıdır: Seyredenler kurban haline gelmiş Dangerfield’a ve Rickles’in uyku haplarının kurbanlarına gülerler. Saldırganlık ortak paydadır.

Bergson’a göre kahkaha, çizgi dışına çıkanla alay ederek toplumu savunur. Freud’a göre ise kahkaha, geleneksel de-

ğerler ve statükoyla alay ederek topluma saldırır. Her iki kuramda da saldırganlığın asıl öge olduğunu kabul edersek önmüzdeki çelişki sona erer: Bergson felsefesinde çizgi dışına çıkana saldırganlık, Freud psikolojisinde düzene saldırganlık. İnsanların, düzen dışına çıkanlara ve düzene güldükleri tartışılmaz bir gerçektir.

Şimdi bu davranışın tutarsız olduğu düşünülebilir. Mükemmel bir dünyada insanların uyumsuzlara, uyumlulara veya hiç birine gülmeyeceklerini düşünmek mümkündür. Ama biz, kuramda değil gerçekte var olan dünyayı tartışıyoruz. Onun ne olduğunu tanımıyoruz, ne olması gerektiğini değil.

Hiçbir yerde Bergson-Freud sınırının iki yanındaki saldırganlık, hiciv ustalarının eserlerindeki kadar açık değildir. Muhafazakâr hiciv ustalarının hicvi (Bergsoncu sütatüko koruması) çizgi dışına çıkanlar, toplumsal yenilikçiler ve iki yüzlülere karşı saldırdır. Liberal hiciv ustalarının hicvi ise (Voltaire, Twain, Orwell tarafından statükoya Freudcu saldırı) topluma ve iki yüzlülere saldırdır.

Yorumlarda görülen bu tezat felsefeci ve psikologlarla sınırlı değildir. Son zamanlarda antropologlar muhtelif kültürlerde Ayin Mizahı (Ritual Humor)’nın işlevini analiz etmektedirler. Ayrıca antropologlar Bergson ve Freud’un yaptığı çelişkili açıklamaları aynen öne sürmüşlerdir. *The Hopi Ritual Clown*’da Louis Hieb, ayin palyaçolarının amacının (çalıştığı Amerikan Kızılderili kültüründe) seyredenleri eğlendirerek, onlara neleri yapmamaları gerektiğini öğretmek, palyaçoların gösterdiği zındıkça, müstehcen ve kendi isteklerini güden davranışlara katılmaya karşı onları uyarmak olduğunu kanıtlamaya çalışır. Hieb, Bergson gibi mizahın topluma uyan bir yapısı olduğunda ısrarcıdır.¹⁶

Fakat diğer antropologlar Ayin Mizahı’nın toplum karşıtı olduğu ve iş yap-

manın geleneksel şekilleriyle alay ettiği- ne dair çelişkili bir sonuca ulaşırlar. Meselâ, James L. Peacock, şunu dile getirir: “Wertheim (1965) tarafından incelenen Endonezya palyaçolarına dair bütün analizler palyaçoyu yönetici sınıfa isyan eden işçi sınıfının sembolü olarak görür. Mead ve Mateson (1942) Balinese palyaçosunu statü kurallarına karşı bir âsi olarak yorumlarlar.”¹⁷ Ayin mizahında gösterilen ahlâksız davranış, zındık parodisi ve salt hoyratlık uçlarının gerçek- ten uygun davranışın ne olması gerektiğini göstermede gerekli olduğuna inan- mak çok zordur. Ama komik ayinlerin ister öğretici olduğunu düşünen antropolo- glarla mutabık olun, ister ayin mizahı- nın yıkıcı olduğunu düşünen antropolo- glarla mutabık olun, ayin palyaçolarının büyük çapta saldırganlık ifade ettiği tar- tışma götürmez bir gerçektir.

En düşük seviyede, mizah bütün kültürlerde aynıymış gibi gözükür: Fi- ziksel bozukluklara, zihinsel aksaklıklara, toplumsal cehalete, utandırıcı du- rumların kurbanlarına gülünür. Hiciv diye nitelendirilen mizah küçük bir me- deniyet düzeyi kazanan her toplumda, iğneleyici atasözleri, alaycı şakalar ve küçümseyici halk masalları şeklinde ol- sa bile vardır. Mizah biçiminde, saldır- ganlık, birisi veya bir şey pahasına da ol- sa doyurulur.

Dahası, saldırganlık sıkıntıya karşı verilen tepkilerden biridir ve modern za- manların rahatlık yüklü toplumları, ön- ceki medeniyetlerden daha çok, kendile- rine yetecek kadar sıkıntıya sahiptirler. Mizah, modern toplumun yığılmış olan gerginliklerinin bazılarında rahatlama sağlamak için saldırganlığın yerine kul- lanılır. Tutulan her televizyon komedi- sinde – Örneğin, *Lucy Ball* serisi ve *Mash and All in the Family*'de- her za- man seyirciler veya oyuncuların bazı- larının sık sık güldüğü en az bir karak- ter vardır.

Görüldüğü gibi mizah ustalarınca

yapılan saldırganlık her şeye yöneliktir: 1) Eksikliklerine karşı üstünlük ifade ederek kişiye karşı, 2) Toplumsal ku- rumlara karşı duyulan hoşnutsuzluktan ötürü topluma karşı (Edmund Bergler, mizahı resmi eğitime karşı kızma şekli olarak ele alır; Jacob Levine mizahı an- ne-baba otoritesine karşı bir isyan ola- rak çözümler;” gizli komikler” mizahı topluma karşı bir protesto olarak kulla- nırlar ve Freud mizahı, ruhsal baskıdan kaçınmak için bir çaba olarak görmüş- tür) ve 3) *Tanrı, kader, doğa ve ölüme* karşı duyulan hoşnutsuzluğu ifade ede- rek “*evren*” e karşı olan saldırganlık.

NOTLAR

¹ D. H. Monro. *Argument of Humor*. Melbour- ne University Press., Melbourne, Australia, 1951

² George Milner, “Home Ridens”, *Semiotica*, Vol. 1,1972, p. 27

³ Leon A. Harris, *The Fine Art of Political Wit*. E.P. Dutton, NY 1964

⁴ Jakob LEVINE, *Scientific American*, Febru- ary. 1965. s.31

⁵ Gary WEBSTER, *Laughter in the Bible*. Bet- hany Press, St. Lois, Missouri. p. 116

⁶ İncil’de “Mezmurlar” kitabı (Ç.N)

⁷ Martin GROTHJAHN, in Werner W. Mendel’s *A Celebration of Laughter*, Mara Books, Los Ange- les, Cal. 1970. s. 65

⁸ Martin GROTHJAHN, *Beyond Laughter*, McGraw-Hill, NY. 1957. s. 195-6

⁹ Martha WOLFENSTEIN, *Children’s Humor*. Free Press, Chicago. 1954

¹⁰ James SULLY, “The Laughter of Savages”, *Intern Quarterly*, Vol. 4, 1901. s.383

¹¹ SULLY, (aynı eser). s. 383

¹² Sydney HARRIS, *Des Monies Register*, 1975

¹³ Anthony LUDOVICI, *The Secret of Laugh- ter*. Constable & Co., London, 1932. s. 20,77.

¹⁴ M.S. MOSSBERGER tarafından alıntı ya- pılmıştır. Thurber, Twayne, NY 1964. s. 21

¹⁵ W. ZINNSER tarafından alıntı yapılmıştır. *New York Times Magazine*, January 26, 1969. s. 24

¹⁶ Louis HIEB, *The Hopi Clown Ritual*. Uni- versity Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1973

¹⁷ James A. PEACOCK, “Class, Clown, and Cosmology in Jawanese Drama”, in Maranda’s *Structural Analysis*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Penn. 1971.